

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ЄВРЕЙСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ В УМОВАХ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (1917-1920 Р. Р.)

В данной статье рассматриваются актуальные правовые вопросы относительно правового положения еврейского национального меньшинства в условиях украинской государственности (1917-1920 г. г.). Автор статьи, осуществляя анализ исторических условий обосновывает, что экстремальные трудности политического, социально-правовой жизни способствовали сближению еврейского национального меньшинства с украинским освободительным движением и обусловили соответствующие изменения в системе тогдашнего правового регулирования.

The article deals with urgent legal matters of legal status of jewish national community in the conditions of Ukrainian statehood (1917-1920). The author of the article analyzing historical conditions proves that extreme difficulties of political character, social and law life helped to draw together Jewish national community with Ukrainian liberation movement and caused certain changes in the system of law policing of those times.

Об'єктом дослідження є правове становище єврейської національної меншини в умовах української державності, а безпосередньо предметом закономірності формування зміни та розвитку їх правового становища у 1917-1920 р. р.

Метою дослідження є комплексний науковий аналіз особливостей правового становища єврейської спільноти на різних етапах розвитку України.

Актуальність даної статті обумовлена тим, що дослідження має сприяти накопичення та аналізу правих знань не тільки у галузі єврейської правової думки у межах обраного періоду, але й української, російської і, з рештою ізраїльської.

Проблеми єврейської національної меншини у Росії і в Україні знайшли своє відображення у наукових розробках вітчизняних та зарубіжних дослідників. Ще дореволюційні автори С. Дубнов, Ю. Гессен вказували на цілеспрямовану політику Росії стосовно єврейського населення. Вона втілювалася у складну систему правових обмежень і вражає не стільки своєю несправедливістю і жорстокістю, скільки своєю обмеженою бездарністю.

Наукова новизна обґрунтовується тим, що в даній статті зроблений аналіз нормативного забезпечення функціонування єврейської громади в контексті правового процесу на підросійських та українських землях у 1917-1920 р. р.

Дане стаття має сприяти розумінню правових та соціально-політичних процесів в Україні після Лютневої буржуазно-демократичної революції.

Потрібно враховувати поліетнічний фактор тогочасної України, значний відсоток населення становили національні меншини у тому числі і єврейська національна меншина. Їх правове становище після революції було неоднозначним.

Керівники УЦР розуміючи складність політико – правової ситуації публічно висловили своє ставлення до цієї проблеми. М. Грушевський в статті "Народностям України" зазначав: "Ми добуваємо державне право для української землі ... Право національних меншостей буде забезпечено!" [1, с. 106].

У формуванні правової політики, щодо єврейської національної меншості важливу роль відіграв Український національний з'їзд (6-8 квітня 1917р.). Проблеми правового статусу національних меншин в Україні була присвячено дві спеціальних доповіді.

Національні меншини отримавши політичне представництво в УЦР, по різному ставилися до тих чи інших її політико-правових дій.

17 червня 1917 р. Генеральний Секретаріат передбачив у своїй структурі окремий підрозділ секретарство з міжнаціональних справ де працював М. Зільберфарб (член Об'єднаної єврейської соціалістичної партії), а його заступником було призначено І Хургіна (члена Соціалістичної єврейської робітничої партії). Пізніше замість М. Зільберфарба було призначено В. Лацького (єврейського публіциста та громадського діяча, ідеолога сіоніського руху).

Генеральний серетар національних справ в жовтні 1917 звертався до Користишевської волосної земельної управи з вимогою негайно відмінити розпорядження про заборону євреям торгувати в неділю і святкові дні.

Так у надзвичайно складних політичних і соціально-економічних обставинах відроджена українська держава шукала і знаходила шляхи оптимального врегулювання досить складної етнонаціональної проблеми, отриманої у спадок від Російської імперії.

Уряд УНР, вже перебуваючи в еміграції ухвалив правові акти, у яких йшлося про права національних меншин. Це свідчить про те,

що Директорія продовжувала толерантну етнонаціональну політику, яка відповідала також інтересам єврейської національної громади. Був створений Єврейський національний секретаріат, який не погоджувався з відновленням Міністерства єврейських справ. Директорія намагалася досягти компромісу у міжнародній боротьбі єврейських політичних партій. Таким чином можна зробити такий висновок: за часи існування УНР було закладено основи вільного національного розвитку єврейської меншини в Україні, вжито низку практичних заходів, щодо їхньої реалізації.

Що собою являла єврейська громада? Євреї посідали помітне місце в суспільному житті на українських землях, що було обумовлено державною політикою Російської імперії.

За етно-становою структурою єврейська громада України мала такий вигляд: більша частина була зайнята в торгівлі – 48 %, в обробці продуктів (в т. ч. фабрично-заводський пролетаріат) – 32 %, на державній службі було зайнято 17,5 %, решта 2,5 % – в сільському господарстві [5].

На Всеукраїнському національному конгресі 6-8 квітня 1917 року у Києві була обрана Центральна Рада. До її складу увійшли делегати всіх єврейських громадських, культурних, благодійних, кооперативних та інших організацій, синагог. У прийнятій на цьому конгресі резолюції було урочисто заявлено, що одним із головних принципів української автономії визнається повна гарантія прав національних меншин, які проживають в Україні.

Однак практичних кроків для здійснення цієї декларації у найближчі два місяці не було зроблено. І лише коли Українська Центральна Рада структурувалась як крайова влада і виявила реальну силу, став виявлятися двоякий інтерес до неї з боку організованої єврейської громадськості.

Перший універсал 10 червня створив Генеральний Секретаріат, який повинен був на території 12-ти українських губерній виконувати всі урядові функції від імені "Державної нації на Україні". За угодою, укладеною 3 липня 1917 року з представниками Тимчасового Уряду, що приїхали до Києва, у Малій Раді було представлено національні меншини (великоросів, євреїв, поляків). Меншини повинні були також бути представлені у Генеральному Секретаріаті. Євреї одержали п'ять місць у Малій Раді, яка нараховувала 85 членів. До складу Ради входило п'ять єврейських партій: Бунд, Сіоністи, Поалей – Ціон, Фарейнікте, Фольккопартей. Керівництво Центральної Ради піклувалось передусім про запровадження принципів автономії та федерації

у найважливіші законодавчі акти. На цьому шляху важливою подією було прийняття Центральною Радою двох законодавчих документів: Закону Української народної Республіки "Про утворення єврейських рад і проведення виборів членів цих рад" (2 грудня 1917 р.) та Закону "Про національно-персональну автономію".

Прийняття першого закону було значною мірою обумовлено активністю єврейської національної меншини. Тоді вагому частку населення на українській території становили євреї, що мешкали переважно в містах та містечках.

Представники єврейського народу брали активну участь у політичному житті України. Серед них існували різні національно-політичні течії, на основі яких згодом утворилось кілька впливових політичних партій.

На підтвердження великої ваги євреїв у суспільному житті маємо дані виборів до міської Думи 1917 року, де, за деякими даними, єврейські представники становили переважну більшість.

Суттєвим досягненням у забезпеченні прав національних меншин стало врегульоване використання мов. Статут Генерального Секретаріату передбачав публікацію правових актів російською, єврейською, польською мовами, що практично використовували і надалі. У виборчому законодавстві враховувались мовні права національних меншин. Заступникам секретаря з національних справ надавали право спілкуватися і вести діловодство мовою конкретної національної меншини.

Вагомим здобутком Української Центральної Ради став Закон "Про національно-персональну автономію", який відповідав інтересам єврейських мас, на противагу їхньому правовому становищу в царській Росії.

15 вересня 1917 року відбувся з'їзд народів, який постановив, що всі народи, які населяють Росію, мають право на національно-персональну автономію. Проте не всі політичні сили були налаштовані на співпрацю.

Керівники Української Центральної Ради, розуміючи складність політико-правової ситуації і потребу налагодження нормальних стосунків з національними меншинами для майбутньої державотворчої діяльності, висловили своє ставлення до цієї проблеми. М. Грушевський у березні – квітні 1917 року у статті "Народностям України" звернув особливу увагу на прагнення українського народу створити незалежну державу, а також можливість неоднозначного ставлення до цього національних меншин. Він зазначав: "Ми хочемо

вірити, що й представники національних меншин України відповідно зрозуміють своє становище, права їм буде забезпечено" [1].

Обов'язковим кроком у цьому напрямку Грушевський вважав надання росіянам, євреям, чехам та іншим національностям пропорційного представництва в органах влади, можливості використання ними рідної мови, в тому числі у школах товариств. У формуванні етнонаціональної політики УЦР важливу роль відіграв Український Національний з'їзд, який став ще одним рухом вперед на шляху до організації української державності.

Керівництво Центральної Ради дуже добре розуміло, що в багатонаціональній Україні залучити, окрім українців, представників інших національностей до державотворчих процесів можна було лише послідовно демократичною етнонаціональною політикою, основу якої склала б відповідна правова база, що свідчила б про наміри Центральної Ради не на словах, а на ділі вирішувати проблеми іноетнічного населення України.

Євреї – активісти входили до складу Центральної Ради, сприймали її як свій орган, виступали на його форумах як рівні його члени з рівними політичними і національними правами.

Інтереси українських євреїв в уряді Центральної Ради представляло генеральне секретарство (міністерство) з єврейських справ УНР, яке функціонувало із середини червня 1917 року як складова частина генерального секретарства з міжнаціональних справ.

Загалом генеральне секретарство з єврейських справ УНР діяло активно і в кінці листопада 1917 року підготувало законопроект про механізм створення єврейських органів місцевого самоврядування. Згідно з цим законом у місцевостях із значною кількістю єврейської людності обирались єврейські громадські ради. У спеціальному розділі закону були сформульовані тимчасові правила про проведення виборів членів єврейських громадських рад.

Отже, кроки, які здійснювала Центральна Рада щодо залучення єврейської національної меншини до державотворчих процесів в Україні, свідчили фактично про початок персональної автономії єврейського народу в Україні.

Антиукраїнські настрої в єврейських низах не могли не впливати і на політичну лінію відповідних партій. Оскільки радянсько-український конфлікт не підвів соціалістичних лідерів Центральної ради до необхідності проголошення незалежності, між українськими партіями і партіями, що репрезентували в Центральній Раді національні меншини, відбувся розкол.

На відкритому засіданні Малої Ради, яке проходило в ніч з 24 на 25 січня, під час обговорення тексту IV Універсалу проти проголошення незалежності України та відокремлення від Росії виступив представник Бунду М. Лібер. Українська більшість Малої Ради розраховувала на позитивну оцінку IV Універсалу представниками партій національних меншин, насамперед єврейських соціалістів, але виступ їхнього лідера справив гнітюче враження на присутніх.

Міста і містечка України, де євреї склали значну частину, часом ставали головною опорою більшовиків.

На початок 1918 року єврейське міністерство також втратило віру також у допомогу з боку військових сил Української Республіки і круто змінило своє ставлення до формування єврейських загонів. Але така позиція була надто запізнілою, загальнополітичні події, що розгорнулися, відсунули надії на отримання офіційної санкції на єврейську самооборону, а без неї було неможливо розпочати планомірну організацію загонів. Однак ті загони, що були створені в окремих пунктах, відіграли безсумнівну роль у захисті місцевого населення. Але вони були безсилі попередити чи зупинити погромні процеси, що проходили в країні, тому що існували без організаційного центру, як додаток до політичних партій.

Характерно, що через декілька днів після прийняття Закону "Про національну-персональну автономію" саме існування Ради опинилось у небезпеці. Український уряд, не знайшовши підтримки і опори у своїй регулярній армії, вимушений був доручити захист республіки і всю повноту влади "вільному козацтву" на чолі з М. Ковенком. Він був козацьким комендантом м. Кисва. За законом "вільне козацтво" повинно було бути народною міліцією, відкритою для всіх національностей, але фактично воно перетворилось на ізольовану касту з виразним антисемітським присмаком. У деяких місцевостях євреїв зовсім не приймали до загонів "козацтва", а в деяких допускали за процентною нормою.

Безперервна хвиля погромів, проти яких уряд не вживав ніяких активних заходів, сприяла зародженню в єврейських масах нестримно зростаючого почуття сумніву, тривоги, розчарування і недовіри, що межували з ворожістю до цієї влади. І. Черіковер у своїй праці "Антисемітизм і погроми на Україні" вказував на те, що єврейський обиватель боявся українства, воно було йому чуже, в той час як у російській уряд і російську культуру він, всупереч останнім потрясінням, вірив [6].

У боротьбі Ради з більшовицьким засиллям єврейські політичні партії виразно стали на проукраїнську позицію.

Прийняття Радою Закону "Про національно-персональну автономію", з одного боку, повинно було б означати зближення в українсько-єврейських стосунках, а з іншого, закон був прийнятий тоді, коли українські діячі розійшлися з представниками національних меншин. Це значною мірою позбавило закон його значення.

Деякі єврейські партії вітали Перший і Другий Універсали, в яких українські діячі залишалися на позиціях федерації з Росією. Але з жовтня 1917 року в українському русі відбувся різкий злам у бік розриву з Росією, і Третій Універсал, прийнятий Центральною Радою 9 листопада, проголосив створення Української Народної Республіки. Для єврейських партій це було цілковитою несподіванкою. Всі єврейські члени Ради, притиснуті до стінки, голосували за Третій Універсал. У текст Третього Універсалу був уведений пункт про національно-персональну автономію, який проголошував, що великоросійському, єврейському, польському та іншим народам надається національно-персональна автономія.

Всі єврейські представники в Раді були глибоко обурені новим національно-політичним курсом. Представник Бунду А. Золотарьов заявив, що їхня партія бере на себе частину відповідальності за цей акт і від усього серця підписується під Універсалом.

Об'єднання, навпаки, відкидали ідеологію сіонізму, намагаючись створити єдиний національний схід, що був би екстериторіальним автономним національним тілом зі своїм верховним органом. Єврейська народна партія була несоціалістичною і несіоністською і мала на меті досягти національно-культурної автономії. Сіоністи виходили з позиції сіонізму як єврейського націоналізму, де націоналізм – ліберальна ідея.

Бунд 1917 року виступив за вирішення питання автономії України в рамках єдності "загальноросійського демократичного фронту" і в своїй програмі спочатку був залежним навіть від федерації.

При віце-секретареві на основі рівного представництва існуючих п'яти єврейських політичних партій була створена 50 - членна єврейська національна рада. Перше засідання ради відбулося 1 жовтня 1917 року. Сіоністи, яким було надано 10 місць, відмовились брати участь у його роботі, вони зазвичай делегували свого представника із суто інформаційною метою. Між ними і соціалістичними партіями, яких вони розглядали як узурпаторів, не могло бути співробітництва у підготовці законодавства про національно-персональну автономію.

На момент внесення законопроекту на розгляд 9-ої сесії Центральної Ради (початок січня 1918 року) ставлення українських партій до єврейської менштини значно погіршилось. Та атмосфера прихильності, яка переважала в перші післяреволюційні місяці, змінилась на відверту або погано приховану недовіру і недоброзичливість. Рада викреслила 10-у статтю, яка передбачала вільне входження до складу Генерального Секретаріату секретарів, що представляли "нації, організовані в союзи".

Представники великоросійської, єврейської і польської меншин не розглядалися як повноправні члени кабінету. З цими змінами законопроект був прийнятий одноголосно.

Організована єврейська громадськість зустріла рішення Ради із задоволенням.

Лідери єврейських політичних партій неодноразово висловлювали в УЦР протести з приводу шовіністичних публікацій газети "Киевская мысль", які, на їхній погляд, загострювали етнонаціональні відносини.

Питання про національну – персональну автономію в добу існування УЦР востаннє розглядали в контексті ухвалення Конституції УНР 29 квітня 1918 р. У її розділі VIII – "Національні союзи" фактично було імплементовано положення Закону "Про національну персональну автономію".

Хоч лідери УЦР вважали Закон "Про національну персональну автономію" серйозним досягненням Д. Дорошенка зробив висновок, що він не викликав ні якого визнання з боку тих кого мав ущасливити, – з боку національних меншостей [2, с. 270].

Слід вважати, що з початку ХХ ст. в Україні, на думку І. Клейнера, розвивались процеси асиміляції панівного російського середовища, утверджувалися і поширювалися соціалістичні та революційні ідеї, що призводило до участі у політичних рухах як єврейських, так і інших народів.

Негативна оцінка представниками національних меншин ІV Універсалу, а відтак і незалежності України, негативно позначилися і на міжнаціональних відносинах у державі.

Нові відкриті документи дають можливість висвітлити історичні події зовсім не так, як нас довго вчили. Це документи і про єврейські погроми в Україні, і про ставлення до них єврейства взагалі та керівництва УНР, а саме М. Грушевського, В. Винниченка, а також Головного отамана війська Української Народної Республіки С. Петлюри.

У світлі нових відомостей стає дедалі очевиднішим, що український уряд Республіки не проводив антиєврейської політики, а навпаки, прагнув до забезпечення національно-культурної автономії євреїв, що проживали на території України.

Наприклад, III Універсал було надруковано у вигляді афіші не тільки українською, а і єврейською (так само, як і російською та польською) мовами. Велику роль у вирішенні національного питання відіграв перший Президент України Михайло Грушевський. Неодноразові звернення представників єврейської громади не залишилися без уваги М. Грушевського і отримали подальший розгляд. Зокрема, прохання бібліотечної комісії Одеського відділення товариства просвіти між євреями Росії безкоштовно надати твори бібліотеки було задоволено.

Таким чином, із вищесказаного можна зробити висновок про те, що ставлення євреїв до українського національного руху було складним і неоднозначним. Характер цього ставлення визначався наступними факторами:

- політикою Центральної Ради щодо національних меншин;
- тягарем царського минулого, історичних традицій і політичною позицією єврейських партій.

Стратегічні інтереси підштовхували національні меншини до зближення з українським визвольним рухом. Саме це зближення, у кінцевому підсумку, повинно було привести всі етнічні групи республіки до визначення України спочатку як автономної частини Росії, а потім як незалежної держави.

Серед основних причин варто вказати на нездоланий тягар пережитків царизму, що роз'єднав народ, надавши привілеї одним і позбавивши їх інших.

Певну негативну роль відіграла і нечітка нормотворча діяльність Центральної ради.

Література:

1. Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. - К.: Веселка, 1992.
2. Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923. Т. 1 Доба... - С. 270
3. ЦДАВОВУ. - Ф. 2592. - Оп. 1. - Спр. 31. - А. С. 1-1зв.
4. Єврейське населення на Україні. - Харків - Запорозжє, 1988.
5. Сковростанский В. Революция на Украине. - Саратов, 1919.
6. Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине - 1917-1918. - М., 1989.